

एउटा रेडियोको अन्त

कैलाश राई

पूर्वाञ्चल भोजपुरको एक विकट गाउँ ठूलोदुम्माको कुरा हो यो, जहाँ मेरो जन्म भएको थियो । बाल्यकालमा घर र स्कूलबाहेक अरू कुरासँग म बिल्कुलै अनभिज्ञ थिएँ । आफ्नो जन्मथलो नै पूरा संसार हो जस्तो लाग्थ्यो मलाई । पारिवारिक जालो निकै ठूलो भए तापनि बाहिरी संसार र नयाँ कुराहरूबारे कसैले जानकारी दिएको मलाई याद छैन । बाजेबोजूको पालामा हाम्रो गाउँको जिम्दार— राईमाइलाको घरमा मात्र रेडियो थियो भनेर बोजूले सुनाउनुहुन्थ्यो । हाम्रो परिवारमा बाजे नै बाहिरी जगतको खबर ल्याउने पहिलो व्यक्ति हुनुहुन्थ्यो भनेर बोजू गर्व गर्नुहुन्थ्यो । बाजे काठमाडौँ जाने-आउने गरिरहनुहुन्थ्यो । अनि काठमाडौँ जाँदा रेडियोमा सुनेको समाचार घर फर्केपछि परिवार र गाउँमा पनि सुनाउनुहुन्थ्यो । पछि मेरो बुवाले कलकत्ताबाट एउटा रेडियो किनेर ल्याउनुभएछ, जुन २०५१ सालसम्म हाम्रो घरमा बजेको थियो ।

हाम्रो घरमा रेडियो बुवाकै अधिनमा थियो । बुवा आफ्नो इच्छानुसार रेडियो खोल्ने र बन्द गर्ने गर्नुहुन्थ्यो । काकाहरू दुवैजना लाहुरे हुनुहुन्थ्यो ।

बुवाको धेरै समय घरबाहिर बित्थ्यो र घर फर्केपछि उहाँको इच्छाअनुसार वार्दलीमा रेडियो बज्यो । बुवा घरमा नभएको बेला हामीलाई रेडियो सुन्न मन लागे पनि सम्भव हुँदैनथ्यो । रेडियो कसरी बज्छ भन्ने कुरा परिवारमा अरू कसैलाई थाहै थिएन ।

ठूलोदुम्मा बान्तवा राईहरूको बाहुल्य भएको गाउँ हो । गाउँमा प्रायः दुम्माली (राई) भाषा बोलिन्थ्यो । हाम्रो गाउँका तामाड, लिम्बू, नेवार र क्षेत्रीहरू पनि हामीसँग राई भाषामै कुरा गर्थे । घरमा राई भाषा नबुझ्ने मान्छे आउँदा मात्र नेपाली भाषा बोलिन्थ्यो । त्यस बेला आमा र म नेपाली भाषा निकै कम मात्र बुझ्थौं । तर परिवारका अरू सदस्यहरू घरबाहिर हिँडुल गरिरहने हुनाले नेपाली भाषा राम्रै जान्दथे । रेडियोबाट नेपाली भाषा सुन्दा र स्कूलमा साथीहरूसँग घुलमिल हुँदै जाँदा मैले नेपाली भाषा सिक्केँ, अनि आमालाई पनि सिकाउन थालें । तैपनि आमालाई नेपाली भाषा राम्ररी आएन । रेडियोले हाम्रो गाउँमा प्रायः नबोलिने नेपाली भाषा मात्र बोल्दा मेरी आमा र मलाई कुनै अचम्म लाग्दैनथ्यो । म सकेसम्म बुझ्ने प्रयास गर्थे ।

आफ्नो घरमा सधैं रेडियो नबजे पनि माथिल्लो घरमा प्रायः बज्थ्यो तर त्यहाँ गएरै रेडियो सुन्नेबारेमा मैले कहिल्यै सोचिनँ । मेरो ध्यान कसरी घरको काम भ्याएर स्कूल जाने भन्ने हुन्थ्यो । स्कूलमा प्रत्येक शुक्रबार खेलकुद र मनोरञ्जनात्मक कार्यक्रम हुन्थ्यो । तर म शुक्रबार स्कूल जान मान्दिनथेँ । २०४९ सालदेखि हाम्रो घरमा एकजना मास्टर डेरा गरी बस्न थाल्नुभयो । उहाँकै सहयोग र प्रेरणाबाट मैले नियमित स्कूल जान र विभिन्न कार्यक्रममा भाग लिन थालें ।

माइला काका गीत सङ्गीतमा निकै रमाउनुहुन्थ्यो र आफै पनि गीत गाउनुहुन्थ्यो । काकाले २०३६ सालमा रेडियो नेपालमा स्वर परीक्षण पनि गराउनुभएको थियो । पल्टनबाट छुट्टीमा आउँदा अरूले गाएको गीतलाई आफ्नै स्वरमा क्यासेटमा 'रेकर्ड' गरेर ल्याउनुहुन्थ्यो । अनि वरपरका मानिसहरू हाम्रो घरमा गीत सुन्न भूमिन्थे । काका घरमा बसुञ्जेल उहाँले ल्याएको क्यासेट प्लेयरमा गीतको चक्का हालेर छिमेकी बाजेबोजूहरूले घर घरमा लगेर सुन्थे । काका छुट्टीमा आउनु हुँदा मलाई निकै रमाइलो लाग्थ्यो । त्यस बेला रेडियोमा बग्ने 'भम्के फुली नाकैमा बुलाकी, यसपालि त घरबारै होला कि', 'पानी खाने निहँले तिम्रो घरमा आउँला, मौका मिले रानी वनमा घुम्न जाउँला' जस्ता गीतहरू हतारहतार गरी टिप्नुहुन्थ्यो र कण्ठस्थ पार्नुहुन्थ्यो । अनि मलाई भाका हालीहाली गाउन सिकाउनुहुन्थ्यो । सानैदेखि गीत मन पर्ने भएकाले म रेडियोमा

सुनेका गीतहरू एकलै हुँदा गुन्नुनाउँथे । काकाले सिकाएपछि रेडियोमा बज्ने ती गीतहरू स्कूलमा पनि गाउन सक्ने भएँ ।

२०४७ साल कात्तिकमा आमा बित्नुभयो । म एकदिन वारीमा कोदो टिपिरहेकी थिएँ । बुवाले रेडियो खोल्नुभयो । नारायण गोपालको स्वर सुनियो— “विरही माया अधुरो रथ्यो विसनु कसरी, तड्पाइदिन्छ जलाइदिन्छ याद आउँछ बेस्सरी ।” त्यो बेला मलाई लाग्यो, रेडियोले मेरो पीडा जस्ताको तस्तै गाइरहेछ । त्यसपछि रेडियो सुन्ने इच्छा भन्नु जागेर आयो । आमाले घरको रेडियो कहिल्यै पनि देख्न पाउनुभएन । न त त्यसबारे कहिल्यै सोध्नुपर्छ, गर्नुभयो । तर माइत गएको बेलामा मामाहरूसँग रेडियोबारे सोध्नु भएको मलाई याद छ । रेडियोबाट नेपाली वा हिन्दी भाषामा बज्ने गीतहरू आमा बुझ्न सक्नुहुन्थेन । एकदिन जुठेलामा भाँडा माभ्रै गरेको बेला ‘केही मीठो बात गर, रात त्यसै ढल्कँदैछ’ गीत घरको माथिल्लो तलामा राखिएको रेडियोबाट बज्यो । आमालाई त्यसको लय निकै मन परेछ, अनि मैले त्यसको अर्थ लगाइदिँदा, “आऽऽनी इगोल म्छुबड टेम खान्नुग छाम रछ” (आ...नी... साँच्चै नै यो त कति राम्रो गीत रैछ) भनेर खुसी हुनुभएको मलाई सम्झना छ । अचेल पनि त्यो गीत कतै सुनेँ भने मेरी आमाको अनुहार आँखा अधिल्लिर आइहाल्छ ।

माइला काका मातृभाषामा विभिन्नखाले गीतहरू कथेर हामीलाई सुनाउनु हुन्थ्यो ‘खोक्वाली- पाइटोक, दुईजना टोडचेकी खाचिचने गाडटोक’ (छेपारो-भ्यागुतो, दुईजना मिलेर जाउँ न है गान्टोक) । काकाले सुनाउने यस्ता गीतहरू आमाले निकै मन पराउनुहुन्थ्यो ।

२०४७ सालपछि गाउँमा लाहुरेसँगै रेडियो र क्यासेट प्लेयरको सङ्ख्या निकै बढ्यो । भारतीय पल्टनमा रहेका तन्नेरीहरू छुट्टीमा आउँदा रेडियो सेट र क्यासेट प्लेयर लिएर आउँथे । त्यसले गाउँमा उनीहरूको शान बढाउँथ्यो । साथीसङ्गी, केटाकेटी र बूढाबूढीहरूमाभ्र उनीहरू निकै प्रिय हुन पुग्ये । उनीहरू प्रायः हिन्दी फिल्मी गीत र नेपाली आधुनिक गीतहरू सुन्न रुचाउँथे भने गाउँघरका मानिसहरू चाहिँ रमाईरमाई उनीहरूलाई हौस्याउँथे, फुर्क्याउँथे । मेलापात, हाटबजार जताततै लाहुरे र रेडियोको बारेमा चर्चा हुन थालेपछि तन्नेरीहरू पल्टनमा भर्ती हुन लोभिन्ये ।

२०४७ साल मङ्सिरको एकदिन माथिल्लो घरकी दिदी मलाई घर कर्नु राखेर पँधेरातिर जानुभयो । दिदीले रेडियो खोलेर जानु भएको थियो र शनिवारको दिन भएकोले नाटक आउने बेला भएको थियो । म नाटक सुन्न निकै मन पराउँथेँ । शीर्षक मैले विसै तर मलाई त्यो दिनको नाटक मेरो वास्तविक

जीवनको निकै नजिक जस्तो लागेको थियो । नाटक सुनिसकेपछि त्यसका पात्रहरू एकदमै वास्तविक अनि आफन्तभै लागे । नाटकमा जम्मा तीन पात्रहरू थिए- सानीआमा, बाबु र छोरी । बाबु नहुँदा सानीआमाले सौतेनी छोरीमाथि गरेको व्यवहारले मेरो मन कटककै काट्यो । नाटकमा, छोरीलाई मार्न भनी खीरमा विष हालेर सानीआमा माइत जान्छिन्, कामले थाकेर आराम गरिरहेकी छोरी निदाउँछिन् र सपनामा मरिसकेकी आफ्नी आमाले “छोरी आज तिमिले निराहार ब्रत बस्नुपर्छ, नत्र मेरो आत्माले शान्ति पाउँदैन” भन्छिन् । छोरी निदाएको बेला कुकुरले खीर खाइदिन्छ र केही छिनमै त्यो मर्छ । ती सम्पूर्ण कथावस्तु अहिले पनि मेरो मस्तिष्कमा आलै छन् ।

आफू १५ वर्षको पुग्दासम्म पनि मलाई समाचारबारे कुनै चासो थिएन । समाचारको कुरा गर्दा ‘यो रेडियो नेपाल हो, अब फलानाबाट समाचार सुन्नुहोस्’ भन्नेबाहेक अरू यादै हुँदैनथ्यो । तर बुवा राजनीतिमा निकै चासो राख्नुहुन्थ्यो र बारम्बार समाचार सुन्नुहुन्थ्यो । २०५१ सालको आमनिर्वाचनमा आफ्नो पक्षको उम्मेदवारलाई जिताउन बुवा निकै सक्रियपूर्वक लागिपर्नुभयो तर गाउँमा चुनावको नाममा विकृति फैलिन पुग्यो । अशान्ति र विसङ्गतिले गाउँलाई निकै गाँज्यो । कुनै एक पार्टीमा आस्था राख्नेले विपक्षीमाथि नराम्रो धारणा राख्ने, मौका छोपेर खुट्टा तान्ने जस्ता कामहरू हुन थाले । परिस्थितिको सामना गर्दै बुवा आफ्नो काममा हिँडिराख्नुभयो । आम निर्वाचन सम्पन्न भयो र बुवा नतिजाको प्रतीक्षामा हुनुहुन्थ्यो ।

रेडियोले चुनावको नतिजा भन्न थाल्यो । अधिराज्यभरिको नतिजा निस्कन करिब २४ घण्टा लाग्यो । बुवा कति हलचल नगरी घरको बार्दलीमा बसेर समाचार सुनिरहनुभएको थियो । उहाँ एकदमै चिन्तित देखिन थाल्नुभयो । के गरूँ, कसो गरूँ भएर छटपटिँदै हुनुहुन्थ्यो । एक्कासी केही बजेको आवाज आयो । बाहिर निस्केर हेर्दा त मैले कहिल्यै देख्न नपाएको रेडियो देखें, आँगनको ढुङ्गामा पछारिएर फुटेको रेडियो । म निकैवेरसम्म त्यो क्षतविक्षत भएको रेडियोलाई हेरेको हेर्छै भएँ । निकै पुरानो र ध्वाँसो जस्तो कालोमैलो कपडाले त्यो रेडियोलाई बेरिएको रहेछ । घरका अरूले पनि दैलोमा निस्केर आश्चर्य मानेर हेरिरहे । तर कसैले त्यो रेडियोलाई उठाएनन् । यसरी २०५१ सालको आम निर्वाचनको नतिजा प्रसारणसँगै हाम्रो घरको रेडियो सेटले विदा लियो ।